

Abstract

Idioms are noteworthy as being one of the most important elements that are frequently applied in every period since the early periods in which we can follow Turkic and provided cultural transmission through language. Beginning from the Old Turkish Inscriptions, hundreds of idioms have been identified in historical works, especially texts written by Uygur and Karahanid Turkic. The use of so many idioms in our ancient texts can be considered as a reflection of the language as well as the wealth of Turkic expression. Organ names are structures that determine the identities of languages and are evaluated within the basic vocabulary. When a basic vocabulary belonging to a language is determined, people are moved to the center. In addition to the names of organs, actions such as eating, drinking, taking, giving, going, staying, the names of the foods and drinks that enable you to continue your life; The names of animals constitute a significant part of the basic vocabulary of a language. It has also been shown through analysis that, while talking about thirteen different criteria for a belief in the presence of a basic vocabulary, and whether the proper name of the organ is used by means of phrases. From ancient Turkish inscriptions, which are the first known works of Turkic, it is possible to find various data about Turkish organ names in almost every source. We sometimes see that this data is sometimes used as a name that keeps its basic meaning to the individual bases, and sometimes it has its place in various concept fields. In this article, Hüsrev ü Şîrîn belonging to the Harezmi-Altınordu Turkish area tried to show that it is a very rich source at the point of the statements it has. In this article, 144 phrases in which organ names are used are identified and classified. Alphabetic order preference is used when expressions are sorted.

Key Words: Idiom, Husrav u Şirin, Khwarezm Turkish, Kutb.

Öz

Deyimler, Türkçeyi takip edebildiğimiz ilk dönemlerden itibaren her devirde sıklıkla başvurulan ve kültürel aktarımın dil üzerinden sağlandığı en önemli unsurlardan biri olarak dikkat çekmektedir. Eski Türk Yazıtlarından başlayarak, Uygur ve Karahanlı Türkçesiyle yazılmış metinler başta olmak üzere tarihsel eserlerde yüzlerce deyim tespit edilmiştir. Eski metinlerimizde bu kadar çok deyim kullanılması Türkçenin ifade zenginliğini gösterdiği gibi toplumsal algının dile yansımaları olarak da değerlendirilir. Organ adları, dillerin kimliklerini belirleyen ve temel söz varlığı içinde değerlendirilen kelimelerdir. Bir dile ait temel söz varlığı belirlenirken merkeze insan koyularak hareket edilmektedir. Organ adları başta olmak üzere onun temel ihtiyaçlarını ifade eden yemek, içmek, almak, vermek, gitmek, kalmak gibi fiiller; yine hayatını devam ettirmesini sağlayan yiyecek ve içeceklerin isimleri; hayvan adları, bir dilin temel söz varlığının önemli bir kısmını teşkil eder. Bir kelimenin temel söz varlığı içinde yer alabilmesi için gerekli on üç farklı ölçütten biri de organ adlarının deyimler içinde kullanılıp kullanılmadığıdır. Türkçenin bilinen ilk eserleri olan eski Türk yazıtlarından itibaren hemen hemen her kaynakta Türkçe organ adları ile ilgili çeşitli veriler bulmak mümkündür. Bu verilerin kimi zaman tek başlarına temel anlamını koruyan bir isim olarak kullanıldığını kimi zaman da değişik kavram alanlarına kaydığını ya da deyimleştiğini görürüz. Bu yazıda, Harezmi-Altınordu Türkçesi sahasına ait olan Hüsrev ü Şîrîn'in barındırdığı deyimler noktasında oldukça

¹ Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, erciyes.yasar@hotmail.com

zengin bir kaynak olduğu üzerinde durularak eserde, organ adlarının kullanıldığı 144 deyim tespit ve tasnif edilmiştir. Deyimler tasnif edilirken alfabetik sıra kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Deyim, Hüsrev ü Şirin, Harezmi Türkçesi, Kutb.

Giriş

Topluma ait dil ürünlerinden olan deyimler, bir dili konuşan insanların deneyimlerini, maddi ve manevî kültürünü, kısacası insanların (dolayısıyla toplumun) yaşam bilgisini üzerinde taşıması ve nesillere aktarması bakımından önemli kaynaklardır.

Deyimler, her dönemde araştırmacıların ilgisini çekmiş ve bu konu üzerinde önemli çalışmalar yapılmıştır. Deyimlerle ilgili çalışmalara değinmeden önce "deyim" kavramının karşılıdığı anlamlara bakmak gerekir. Deyimlerle ilgili yapılmış onlarca tanım vardır. Ancak bu tanımların bulunduğu ortak noktaları tespit etmek daha faydalı olacaktır. Türkçe Sözlükte deyim, "Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir." (Türkçe Sözlük 2005: 516) olarak karşılanmıştır. Yüceol-Özözen, deyimlerin atasözleri, kalıp ifadeler ve argo gibi ifade tarzlarıyla olan ilişkisini ve bunlardan ayrıldığı noktaları tespit etmiştir (Yüceol-Özözen 2001). Kaynaklarda üzerinde durulduğu kadarıyla deyimlerin ortak özellikleri şu şekilde aktarılabilir: Öncelikle deyimler, kısa ve etkileyici ifade tarzlarıdır, genellikle kısa olurlar. Az sözcük ile çok anlam kazanımı sağlanır. Birçok araştırmacı deyimlerin en az iki farklı sözcüğün birleşmesiyle oluştuğu kanaatindedir. Bu iki sözcükten biri mutlaka temel anlamını kaybeder ve farklı bir anlamda kullanılır. Son olarak da deyimlerin oluşturulmasında hem isimler hem de fiiller kullanılır (Hatipoğlu, 1982: 194; Vardar, 1982: 74; Gencan, 1995: 527; Aksan, 1998: 54; Aksoy, 2007: 49; Korkmaz, 2007: 43).

Eski Türkçedeki deyimlerin tespitiyle ilgili önemli çalışmalar bulunmaktadır. Eski Türk Yazıtlarıyla ilgili ilk kapsamlı çalışma Talat Tekin tarafından yapılmıştır. Talat Tekin, tespit ettiği deyimleri çeşitli yazılarında ve kitaplarında yayımlamıştır (Tekin 1957, Tekin 1957a, Tekin 1995: 19-20). Deyimlerle ilgili olarak *Drevnetyurkskiy Slovar* (1969) ve *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* de (Clouston 1972) bu konuda temel kaynaklardır. Doğan Aksan'ın Orhon ve Yenisey bölgelerinde bulunan yazıtlardan tespit ettiği deyimler de oldukça dikkat çekicidir (Aksan 2000). Hatice Şirin User, bazı deyimleri yazıtları esas alarak değerlendirmiştir (Şirin User 2008). Konuyla ilgili en kapsamlı çalışma ise Serkan Şen tarafından yapılmıştır. Araştırmacı Göktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi eserlerini tarayarak konuyla ilgili önemli bir kitap yayımlamıştır (Şen 2017). Eski Uygur Türkçesindeki deyimlerle ilgili olarak Mağfiret Kemal (2003, 2004), Hacer Tokyürek (2009, 2013), Osman Fikri Sertkaya (2014), Serkan Şen (Şen 2017) ve Engin Çetin (2017)'in çalışmaları bulunmaktadır. Karahanlı Türkçesindeki deyimlerle ilgili fazlaca çalışma bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Ahat Üstüner (1989), Robert Dankoff (1983), Zafer Önler (1999), Bayram Çetinkaya (2001), Hatice Şahin (2009), Muhammet Sait Genç (2014), Kader Tüngüç (2016).

Organ adları, dillerin kimliklerini belirleyen ve temel söz varlığı içinde değerlendirilen kelimelerdir. Bir dile ait temel söz varlığı belirlenirken merkeze insan koyularak hareket edilmektedir. Organ adları başta olmak üzere onun tabii ihtiyaçlarını gidermek için yaptığı yemek, içmek, almak, vermek, gitmek, kalmak gibi fiiller; yine hayatını devam ettirmesini sağlayan yiyecek ve içeceklerin isimleri; üretim ve taşıma maksatlı kullandığı hayvanların adları, bir dilin temel söz varlığının önemli bir kısmını teşkil eder. Bir kelimenin temel söz varlığında yer alabilmesi için gerekli on üç farklı ölçütten

bahsedilirken ve organ adlarının söz konusu ölçütlere uygunluğu, deyimler vasıtasıyla kullanılıp kullanılmadığı da yapılan analizler yoluyla gösterilmiştir (Aksan, 2006: 26). Organlar, insanlardan ayrı düşünülmediği için, organ adlarının hangi sosyal değeri karşılayarak ifade tarzları haline geldiklerinin tespiti, bizce, önemlidir. Bu çalışmanın temel eksenini de organ adlarıyla kurulmuş deyimlerin XIV. asır Harezmi Türkleri ve edebiyatı için hangi kavram alanlarını yansıttığını ölçme ve anlama etrafında şekillendirilmiştir.

Türkçenin bilinen ilk eserleri olan eski Türk yazıtlarından itibaren hemen hemen her kaynakta Türkçe organ adları ile ilgili çeşitli veriler bulmak mümkündür. Bu verilerin kimi zaman tek başlarına temel anlamını koruyan bir isim olarak kullanıldığını kimi zaman da değişik kavram alanlarına kaydığını ya da deyimleştğini görürüz. Örneğin Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında kullanılan *adak kamşat*- "Sendelemek, ayakları birbirine dolaşmak" (Bir ulus için kullanıldığında "kararsız, istikrarsız olmak) (Tekin, 1957a: 373; Aksan, 2000: 94) ve *ödişe küni teg*- "Yüreğine kıskançlık ve haset girmek" (Tekin, 1957b: 425) deyimlerinin ilk unsuru bir organ adıdır. Bunun gibi daha birçok örnek hem tarihî Türk lehçelerinde hem de günümüzde konuşulan çağdaş Türk lehçelerinde bulunmaktadır. Zafer Önler, Kutadgu Bilig'de organ adlarıyla kurulmuş birçok deyim olduğunu ortaya koymuştur (Önler, 1999: 841-862). Yine Hatice Şahin, Kâşgarlı'dan günümüze kadar organ adlarıyla kurulan deyimleri örnekleriyle listelemiştir (Şahin, 2009: 2021-2036). Tüm bunların yanında Kitab-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali ile Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye vs. gibi Türkçenin tarihî dönemlerinde yazılmış sözlüklerde dahi organ adları ayrı bir bölüm altında toplanmışlardır.

Bu çalışmada, Harezmi-Altınordu Türkçesinin önemli edebî metinlerinden Hüsrev ü Şirin'de geçen ve organ adlarıyla kurulmuş deyimler üzerinde durulmuştur. Hüsrev ü Şirin, Genceli Nizami tarafından Farsça yazılan, ancak 1339-1340 yıllarında Kutb tarafından Harezmi-Altınordu Türkçesine çevrilen bir mesnevidir. Türk edebiyatındaki ilk Hüsrev ü Şirin olması, bu eserin önemini göstermektedir. Eserde deyimler ele alınırken üç ana kaynak kullanılmıştır: A. Zajackowski (1958, 1961), Necmettin Hacıeminoğlu (2000) ve Ü. Demirci-Ö. Karşlı (2014).

Hüsrev ü Şirin, Türk edebiyatı tarihinin yapı taşlarından biridir. Ancak buna rağmen eserin metin yayını dışında, sahip olduğu içerik özellikleri, ifade kalıpları, deyimleri, atasözleri ve sözcüklerin karşıladığı (yeni) anlamlar üzerine detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Makalede, eserdeki deyimlerin bir kısmını -organ adlarıyla kurulmuş olanları- bu bakış açısıyla ele alınmaya çalışılmıştır.

Harezmi-Altınordu Türkçesi sahasına ait olan Hüsrev ü Şirin, barındırdığı deyimler noktasında oldukça zengin bir kaynaktır. Eserde, organ adlarının kullanıldığı 144 deyim tespit edilmiş ve aşağıdaki gibi sıralanmıştır. Deyimler, 22 farklı organ adı esas alınarak sınıflandırılmıştır. Bu organ adlarıyla kurulan deyimler tasnif edilirken alfabetik sıra kullanılmıştır. Organ adlarının kullanıldığı deyimler gösterildikten sonra, bu deyim hangi kavram ve anlam alanı etrafında yerleştirildiği de kısaca belirtilmiştir.

adağ/ayak "Ayak": Eserde *adağ/ayak* "Ayak" sözcüğünün kullanıldığı beş deyim tespit edilmiştir. Bu deyimlerde temel vurgunun "Perişanlık, çaresizlik" kavramları üzerine olduğu görülür:

adağ astında sal- "Ayaklar altına almak; perişan etmek"

Mëni yër tég adağ astında saldıñ

Özüñ kün tég hevâ üstinde kaldıñ (HŞ 3280)

"Beni toprak gibi ayaklar altına aldın. Kendin ise güneş gibi havada kaldın."

ağakdın tüş- "Yaşlılıktan ya da hastalıktan çalışamaz hale gelmek"

Uş imdi vaqt érür kim rañm kılğay

Ağakdın tüşmezimdin öñ kul alğay (HŞ 1566)

"Şimdi Allahın bana rahmet etme zamanı geldi; ben ayaktan düşmeden önce kulluk yapacağım."

ağakın öp- "Ayaklarına kapanmak, yalvarmak"

Firāk elginde kördük tēju köp kın

Tüşüp barçası öptiler ağakın (HŞ 1233)

"Bizler, yaban ellerde çok acı, cefa gördük diyerek hepsi, onun ayağına kapanıp yalvardılar."

ağakın sındur- "Ayağını kırmak; mec. Çaresiz durumda bırakmak"

Birin ündep ağakın sındurur sen

Ƙawup birij Ƙanatın öndürür sen (HŞ 105)

"(Ey Allahım) Sen, birini çaresiz durumda bırakıp yanına çağırırsın; kimini de kavrayıp kanadıyla uçurursun (yükseltirsin)."

ayağda Ƙal- "Dayanmak, direnmek"

Yok érse munça mu ģor bolğay érdim

Munuñ tég mü ayağda Ƙalğay érdim (HŞ 3357)

"Ben bunun gibi hor mu olacağım, yoksa bunun gibi dayanıp ayakta mı kalacaktım?"

ağız "Ağız": Eserde *ağız* "Ağız" sözcüğü üç örnekte deyim içinde kullanılmıştır. Bu örneklerin genel olarak "Konuş(ma)mak" kavramını işaret ettiği görülür:

ağız bağla- "Susmak, konuşmamak"

Ağız bağlap çiçek tég taze yüzler

Tapunmağğa kemer bağlanmış özler (HŞ 51)

"Çiçek gibi taze yüzler susup, hizmet etmek için kendilerine kemer bağlamışlar."

ağızdın süt yuğlan- "Ağızı süt kokmak; henüz çocuk yaşta olmak"

Henüz süt yuğlanur ağızdın iy şāh

Ménim Ƙanımnı süt tég tókme nāğāh (HŞ 365)

"Ey şah! Benim ağızım daha süt kokuyor, benim kanımı süt gibi dökme ne olur!"

atın ağızına al- "Birisini anmak, hatırlamak; birisi hakkında konuşmak"

Atıñ ağızıña alsam ey büt-i çin

Tolar şekker bu ağızıña atıñdın (HŞ 3424)

"Ey sevgili, adını ansam, bu ağzıma ismini andığım için şeker dolar, ağzım tatlanır"

alın "Alın": *alın* "Alın" sözcüğü yalnızca bir kez deyim olarak kullanılmıştır. Bu kullanımda "Öfke" kavramı vurgulanmıştır:

alın çat- "Kızmak, öfkelenmek"

Alın çatma tügün şeş zülf ü hâldın

Zekât bér mustahakka ol cemâldın (HŞ 1643)

"Öfkelenme, saçlarının düğümünü çöz. O güzel yüzün sebebiyle hak edene güzelliğinin zekâtını ver."

bağır "Bağır, ciğer": *bağır* "Bağır, ciğer" sözcüğü üç deyimde tespit edilmiştir. Bu sözcüğün temel olarak "Aşk acısı" için kullanıldığı görülür. Bu deyim kullanıldığı bütün örneklerde anlam olumsuzdur.

bağrı biş- "Ciğer yanmak; çok üzölmek"

Yürekde kanı kaynap bağrı bişti

Barayınmen tēp özi oğ yolğa tüşti (HŞ 646)

"Yüreğinde kanı kaynayıp ciğeri yandı, ben gideyim diyerek yollara düştü."

bağrı köy- "Ciğer yanmak; çok üzölmek"

Yana bardı köyüp bağrı firâkdın

Töresinçe selâm kıldı yırakdın (HŞ 652)

"Ayrılıktan yine ciğeri yanıp gitti, kendi adetlerine göre uzaktan selam verdi."

bağrı päre päre bol- "Ciğeri parçalanmak; çok üzölmek"

Bolup bağrı ödükde päre päre

Ağın hiç tapmadı işinge çäre (HŞ 1994)

"(Aşk) bataklığında ciğeri paramparça olup, daha sonra hiç bir derdine çare bulamadı."

barmaq "Parmak" (1): Eserde, sadece bir kez deyim anlamıyla karşımıza çıkar. Bu tek örnekte "Pişmanlık" kavramı vurgulanır.

barmaqını tişle- "Parmağını dişlemek; çok heyecanlanmak ya da şaşırmaq"

Eger aysam başımdın keçmişin men

Taşırkap barmaqını tişlegeysen (HŞ 1165)

"Eğer ben başımdan geçenleri anlatsam, şaşkınlıktan parmaklarını dişlersin."

baş "Baş": Metinde deyimler içinde en çok kullanılan ikinci organ adıdır. Eserde toplamda 21 deyimde *baş* "Baş" sözcüğü görülür. Bu organ adıyla ilgili ilginç bir sonuca ulaşılabilir. *Baş* sözcüğünün kullanıldığı 21 örnekten 18'i "Ölmek; kederlenmek; kibirlenmek" gibi olumsuz anlamlarda kullanılmıştır. İnsan vücudunun en tepesinde bulunan başın metaforik olarak olumsuz kavramlarla deyim olarak kullanılması gerçekten ilgi çekicidir:

baş ağırt- "Gereksiz sözlerle birini bunaltmaq"

Eger ağırtma başıñ sözüm çın

Ayayın bir bir imdi tırıla mindin (HŞ 3484)

"Başını gereksiz sözlerle doldurma ve ağrıtmaya, benim sözüm doğrudur, dinle, bir bir anlatayım sana."

baş birle bar- "Ölmeyi göze alarak hizmet etmek"

Başum birle baray tēp kulluk etti

Tüş edgü bolsun tēp atlandı kitti (HŞ 1407)

"Başımınla gideyim/gerekirse öleyim diyerek kulluk etti, rüyası iyi çıksın deyip atına binip gitti."

başdın aş- "Çok fazla olmak, pek çoğalmak"

Cefā haddi kerek bu başdın aştı

Bu mihnetdin kanım kaynadı taşı (HŞ 2264)

"Cefanın da bir sınırı olması gerekir, bu dert ise çok fazla oldu. Bu sıkıntıdan benim kanım kaynadı taşı."

başdın kēç- "Başını vermeye hazır olmak, ölmeye hazır olmak"

Nē bolsa bolsun uş başdın kēçeliñ

Bu şūrat rāzıdın perde açalıñ (HŞ 620)

"Ne olursa olsun canımızdan vazgeçelim. Bu suretin sırrını ortaya çıkaralım"

başğa kēltür- "Başına kötü bir olay gelmek/getirmek"

Men öz yolumça toğru ok barayın

Başımğa haq nē kēltürse bir köreyin (HŞ 896)

"Ben kendi yoluma doğru gideyim. Allah başıma neler getirecek bir göreyim."

başğa mün- "Başına binmek; mec. Sarhoş olmak"

Sūsün başğa münüp endişe kitti

Yazıda kondular hoş 'işret etti (HŞ 598)

"Sarhoş olup endişeleri bitti. Yazıda oturdular ve hoşluk içinde eğlendiler."

başı hoş "Sarhoş"

Semen sākīve nergisler kılur nüş

Benefşeler humar al gül başı hoş (HŞ 1422)

"Yaseminler, nergisler ve sakiler sarhoş olur, menekşeler, kırmızı güllerin sarhoşluktan başı hoş (olur)."

başın ağak altında sal- "Perişan halde birinin ayaklarına kapanmak"

Bu söz aytu yana toprakka ağnap

Başın saldı ağak altında ığlap (HŞ 368)

"Bu sözü söyleyip, toprakta yuvarlanıp ağlayarak perişan halde ayaklarına kapandı."

başın belâka sal- "Başını belaya sokmak"

Kêçer aşıp salâdın bir salâka

Salıp yalguz başın muntég belâka (HŞ 808)

"Yalnız başını belaya sokarak, bir saladan diğer salaya aşıp geçer/gider."

başını uluğ tut- "Kibirleşmek, böbürlenmek"

Böriük koy çoban kıl işiğini

Uluğlarğa uluğ tutma başıynu (HŞ 3349)

"Kurtluğu bırakıp çobanlık yap, büyüklerine karşı kibirlenme!"

başını yan- "Başına büyük bir dert almak"

Katıqlan bolma bu ajunka mağrūr

Kim ol mağrūruluk ol başıynu yanur (HŞ 2038)

"Dayan! Bu dünyada gururlanma! Kibirleşen kişi, başına büyük dertler alır."

başını yélge bér- "Boşu boşuna ölmek"

Yétip on yaşka kiş bağlandı bélge

Üküş düşmen başını bérdi yélge (HŞ 295)

"On yaşına gelip ok bağlandı beline, birçok düşman bu yolda boşu boşuna öldü."

başka aş- "İçki başa tesir etmek; sarhoş olmak"

Süsün fi'ili néteg kim başka aştı

Yana 'aşık otı cânınğa tutaştı (HŞ 3208)

"İçki tesirini gösterdi ve sarhoş oldu, yine aşk ateşi canına tuttu."

başka belâ aç- "Kötü bir olay sebebiyle dert sahibi olmak"

Méni bu bâğ içre uş köhlüm ildi

Köñüldin bu belâ başka açıldı (HŞ 2244)

"Beni bu (aşk) bahçesinin içine bu gönlüm soktu. Yüreğimin yüzünden başıma bu bela açıldı."

başka belâ kél- "Başına çeşitli belalar gelmek, başı dertten kurtulmamak"

Ağak al kılsa nāgeh haşlet-i şüm

Belâ başka kélür bu barı ma'lüm (HŞ 2056)

"Tabiatı gereği sana hile yapsa, seni aldatırsa, herkesin bildiği gibi bu belalar başa gelir."

baş köter- "Güneş ortaya çıkmak, doğmak"

Néteg kim şubh-ı şādık baş köterdi

Qaranlıqluğunu ajundın kiterdi (HŞ 813)

"Ne zaman ki sabah güneşi ortaya çıktı, (o zaman) dünyanın karanlığını bitirdi."

baş kötür- (I) "Baş kaldırmak, isyan etmek"

Başınğa tâc sevdâsı oturdu

Barayın men aña tēp baş kötürdi (HŞ 1255)

"Başına taç sevdası oturdu. Ben ona gideyim deyip isyan etti."

baş kötür- (II) "Refaha ve zenginliğe ulaşmak"

Uruĝnu kim salar yerge ékinçi

Şabr birle başın kötrür ékinçi (HŞ 1900)

"Ekinçi tohumunu toprağa atar ve sabır ile zenginleşir."

başnu kiter- "Kellesini almak, öldürmek"

Oĝuldın özgeler kılsa bu işni

Kitergey érđi şāh ol tende başnu (HŞ 344)

"Eğer, bu işi oĝlundan başkası yapsaydı, şah, o kişinin kellesini alacaktı."

başnu tut- (I) "Düşünceli olmak; aklında bazı fikirler olmak"

Yaman kıldım tēyü ol barça işni

Fikr birle tutup turdı bu başnu (HŞ 355)

"Bütün işleri mahvettim diye kafasındaki fikirlerle düşünüp durdu."

başnu tut- (II) "İçki tesir etmek"

Süsün esrüklüki başlarını tuttu

Melik özge saķınçlarını unuttu (HŞ 2078)

"İçkinin sarhoşluğu herkesi etkiledi, hükümdar, başka dertlerini unuttu."

bél "Bel" (2): Sözcüğün tespit edildiği iki örnek vardır. İki örnekte de "Yardım" anlamı baskındır:

bélin bağla- (I) "Hizmet etmeye hazır olmak"

Kéçe érte atasınıĝ katında

Bélin bağlap tururđı hıdmetinde (HŞ 833)

"Sabah akşam babasının huzurunda hizmete hazır şekilde bekledi."

bélin bağla- (II) "Birisinin kendisine yardımcı olacağına inanmak, güvenmek"

Cihān saları bardı bu cihāndın

Béliĝ bağla meded kol bir uĝandın (HŞ 1189)

"Bu dünyadan alacaklarının hepsi gitti, kayboldu. (Şimdi) Bir ve Kadir olan Allahtan yardım iste."

boyun "Boyun": Metinde iki örnekte boyun sözcüğü deyim olarak kullanılmıştır. İki örnekte de "İtaat; sükunet" anlamları ön plana çıkmaktadır:

boyun sun- "İtaat etmek; razı olmak"

İdi nuşret kılıcın bérmiş érdi

Boyun sunmağlı tendin baş kiterdi (HŞ 130)

"Allah, yardım kılıcını ona vermişti, itaat etmeyenin başını gövdesinde ayırdı."

boyun tındur- "Vücudu dinlendirmek"

Boyun tındurdılar élde néçe kün

Velî bu kaçğı birle ol yüzi kün (HŞ 748)

"O yüzü güneş (gibi olan kişi), bu kaygıyla bir kaç gün memlekette dinlendi."

él/élig "El": Metinde *él* ya da *élig* "El" olarak tesit edilen bu organ adı, 8 deyimde kullanılmıştır. Deyimlerin genel olarak "Yardımlaşma" kavramı etrafından kullanılması dikkat çekicidir. Başkalarına yardım etmek fikri vurgulanırken en çok iş yaptığımız organ olan "el" in öne çıkması metaforik olarak yaygınlaşmasına sebep olmuştur:

él bér- "Yardım etmek"

Köter 'ayyârlık birle éliñ bér

Bu kaçğımnıñ çerigin sındur âhir (HŞ 3839)

"Bu düzenbazlığı bırak ve yardım et. En sonunda, bu kaygımın ordusunu ortadan kaldır."

éldin iş kél- "Becerikli, hünerli olmak"

Eger kélse érdi andağ iş élimdin

Tikenimdin çiçek öngeydi uş çın (HŞ 3973)

"Eğer bu iş benim elimden gelseydi, doğrusu şimdi dikenlerimden bir çiçek büyürdü/ olurdu."

élig kötür- "Dua etmek"

Du'a kıldı resül élgin kötürdi

Du'a birle anıñ işin bitürdi (HŞ 4644)

"Allahın Resulü dua etti, dua ile onu işini halletti."

élig tut- "Elini tutmak; yardım etmek"

Katıg dermânde boldım tęp ey vefâdâr

Meded kıl bir élig tut tedi zinhâr (HŞ 490)

"Ey vefalı (kişi)! Çok aciz oldum diye üzülme, ona yardım et, elini uzat!"

élig tart- "Elini çekmek; uğraşmamak, ilgilenmemek"

Éliñ tart dünyâdın bolğıl ferâgat

Bir étmek tapsarıñ kılğıl kana'at (HŞ 1204)

"Dünya işlerinden elini çek, uzaklaş, feragat et! Bir ekmek bile bulsan ona kanaat et."

élinge tüş- "Yakalanmak"

Iwuk tég kittiñ uş iy cānım örki
Qayu arslan élinge tüştüñ erki (HŞ 787)

éli tar "Yoksul, fakir"

Bu zindān içre oltursa méni zār
Kim uş dostlarğa köñlüm tég elim tar (HŞ 3589)

"Bu zindan içinde beni ağlama tutsa, bu dostlarıma gönlüm gibi elim de dar (olur)."

él yuw- "Vazgeçmek, bırakmak"

Ayttı kél bu işdin yuw éliñni
Ayttı sözleme köp tıd tiliñni (HŞ 2535)

"Bu işten vazgeçmemi ve çok konuşmayıp susmamı söyledi."

éñ "Yanak" (1): *éñ* "Yanak" sözcüğü ile kurulmuş sadece bir deyim bulunmaktadır. Bu deyim özel bir kavram alanına sahip olmasa da "Güzellik, gençlik" gibi metaforlar etrafında şekillenmiştir:

éñde alı kit- "Yanağının kırmızısı gitmek; yüzü solmak"

Çiçek tég soldı kitti éñde alı
Teninde kalmadı zerre mecāli (HŞ 617)

"Yüzü çiçek gibi soldu, vücudunda zerre mecali kalmadı."

érin "Dudak" (1): Metinde yalnızca bir kez kullanılan *érin* "Dudak", "Pişmanlık" kavramını ifade etmiştir.

érin tişle- "Dudağını dişlemek; pişman olmak"

Érin tişlep zamāne işleringe
Bu az vaqtda néler kılmuşlarınğa (HŞ 1194)

"Zamanında yaptığı işlere ve bu az zamanda yaptıklarına pişman olup.."

iç "İç, mide, karın; yürek": Eserde üç kez iç "İç" sözcüğünün organ adı olarak deyimleştiği görülür. Deyimlerden de anlaşılacağı üzere "Aşk acısı" etrafında oluşan bir anlam alanına sahiptir ve genel olarak soyut bir kavramı işaret eder:

içinge ot tüş- "İçine ateş düşmek; aşk acısı çekmek"

Bu sakış birle 'āciz boldı cānı
İçinge ot tüşüp kaynadı kanı (HŞ 2490)

"Bu düşünce ile aciz kaldı ve içine ateş düşüp kanı kaynadı."

içi köy- "İçi yanmak; âşık olmak"

İçi köyüp köñüldin kıldı bir āh

Tutuştı tēp bu ot cānımğa nāgāh (HŞ 909)

"Birden, bu ateş canımı yaktı diye içi yanıp yürekten bir ah çekti."

İçni yarut- "İçini aydınlatmak; mec. Manen doğru yolu göstermek"

İçimni öz nūruñ birle yarutğil

Tilimni öz āenāñ birle yūritgil (HŞ 4)

"Gönlüme doğru yolu göster, dilimden övgünü hiç eksik etme (Allahım)!"

kol "El": Sadece bir kez yer verilmiştir. *kol* "El" sözcüğünü deyimlerde çok fazla görmememizin sebebi aynı anlama gelen *el/élig* kelimesinin ön plana çıkmasıdır. Ancak bu iki ayrı sözcük aynı metaforik anlamı işaret etmektedir: "Pişmanlık".

kol tēgür- "El uzatmak"

Atı él tarlağında otlar érđi

Kulu hem ğūrralarğa kol tēğürđi (HŞ 342)

"Atı başkalarının tarlasında otlardı. Onun kulu da ham üzümlere elini uzattı."

köñül "Yürek, gönül": Eserde *köñül* "Gönül, yürek" sözcüğü 33 kez deyim olarak kullanılmıştır. En çok deyim üretilen organ adı olarak dikkat çeker. Türkçenin ilk dönemlerinde temel anlamı olan "Yürek" karşılığıyla kullanılan sözcük, zaman içerisinde tarif edilemeyen duygu ve hisleri anlatmak üzere soyutlaşmıştır. Bu soyutlaşmanın Türkçenin çok erken dönemlerinde gerçekleştiği eski Türkçe metinlerden anlaşılmaktadır. Bu sözcük temel olarak "Aşk, sevgi, muhabbet" gibi derin duyguların aktarımında ve anlatımında tercih edilmiştir:

köñli bağı taş "Taş kalpli; acımasız, gaddar (kimse)"

Közi kök yüzi sarığ zışt müdbîr

Rahmsız köñli bağı taş kâfir (HŞ 4369)

"Gözü mavi, yüzü sarı, çirkin ve düşkün; Acımasız, taş kalpli kâfir!"

köñli çök- "Üzüntüden kahrolmak"

Tüşüp tahtındın üç kün yas tuttu

Vefası yok ajuñ tēp köñli çökti (HŞ 2072)

"Tahtından inip üç gün yas tuttu. Bu dünyanın vefası yok deyip üzüntüden kahroldu."

köñli hasta "Gönlü kırık, yaralı"

Bu köñli hastanı kim şād kıldıñ

Umuñım bar kim uş yād kıldıñ (HŞ 1137)

"Bu gönlü yaralı kişiyi mutlu ettin. Bana umudumu tekrar hatırlattın."

köñli kan ıgla- "Yüreği kan ağlamak; çok üzölmek"

Sēniñ kađıñıñda köñlüm kan yaş ığlar

Kayu kâfir firâkda ıglamaz zâr (HŞ 3878)

"Senin kaygından dolayı gönlüm kanlı yaş döker, hangi kâfir ayrılık acısından ağlamaz ki?"

köğli kéc- "Hevesi kalmamak, ilgi duymamak"

Ajun boşluğlarındın köğli kécı

Öz éligin başınğa toprak saçtı (HŞ 1872)

"Dünyanın boş işlerinden hevesi kalmadı. Kendi eliyle başına toprak saçtı."

köğlin al- "Sevindirmek, hoşnut etmek"

Bu yanlığ kîne birle hîle kıldı

Kamuğ él béglerinin köğlin aldı (HŞ 1269)

"Bunun gibi kinle hile yaptı. Bütün memleketin beylerini hoşnut etti."

köğlin awıt- "Gönlünü avutmak"

Bu sözler birle öz köğlin awıtur

Velî 'ışk sözün köğlünge yakıtur (HŞ 1859)

"Bu sözlerle kendi gönlünü avutur, ancak aşk sözü onun yüreğini yakar."

köğlin sakııt- "Gönlünü sakınmak; içine kapanmak"

Gehî' işret bile özün awıtur

Geh ıglamak birle köğlin sakııtur (HŞ 1821)

"Bazen eğlence ile kendini avutur, bazen ağlamak ile içine kapanır."

köğli perîşân "Gönlü perişan; çok kaygılı"

Nöker kızlar kim érđi barça pezmân

Şîrîn kağğusıdın köğli perîşân (HŞ 1232)

"Askerlerin kızların hepsi pişman idi. Şîrîn'in kaygısından hepsinin gönlü perişan idi."

köğli sınıuğ "Kalbi kırık"

Bu yalguz köğli sınıuğnı unutma

Bu 'aybı birle aldın kayra satma (HŞ 3962)

"Bu yalnız ve kalbi kırık (kişiyi) unutma, onu bu ayıbıyla birlikte aldın, geri satma!"

köğli sınıuğ- "Kalbi kırılmak"

Ahır köğli sınıuğtı néçe kaynar

Cefâ tapğın ménim birle mü sınıar (HŞ 2240)

"Sonunda gönlü kırıldı, şimdi nasıl iyileşir. Cefa hizmetini benimle mi sınıar?"

köğli tar "İçi daralmış, bunalmış, sıkılmış (kimse)"

Bilıglıgnı ağırlar bilıgnı bar tıp

Ġarībni asrayur kim köñli tar tēp (HŞ 229)

"Bilgili insanı, bilgisi var diye ağırlar; garipleri ise gönülleri dar diye himaye eder."

köñli tar bol- "İçi daralmak, bunalmak"

Turuqtı bir zamān köñli bolup tar

Bu işke çäre bar mu tēdi iy yār (HŞ 719)

"Bir zaman içi daralıp durgunlaştı. Ey yar, bu işe bir çare var mı? dedi."

köñli tarıq- "İçi daralmak"

Ķalıp yalguz tēdi köñli tarıqsun

Ērip taş köñli bizniñ yārıefsūn (HŞ 3113)

"Bizim yardımımızla taş kalbi eriyip, yalnız kalıp, içi daralsın, dedi. "

köñli taş bol- "Taş kalpli olmak; acımamak"

Eger taş bolsa köñlün bu kuluñnu

Körüp raħm etge sen bu muñluğunı (HŞ 2625)

"Eğer bu kulunun kalbi taş olsa, sen bu kulunun sıkıntısını görüp ona rahmet edeceksin."

köñli tēmür tēg bol- "Taş kalpli olmak"

Tēmür tēg bolsa köñli kıl ħaber kim

Sovuk erken tēmürni tögmegeyim (HŞ 496)

"Eğer taş kalpli biri olursa haber ver ki, soğuk iken demiri dövmeiyim."

köñli tüş- "Âşık olmak"

Kētip 'aklı başındın köñli tüşti

Ađaķınğa melikniñ yügrü tüşti (HŞ 4018)

"Akli başından gidip âşık oldu. Yürüyüp meliğın ayaklarına kapandı."

köñli yaruq "İçi aydınlık; çok bilgili (kimse)"

Yana sordı kim iy köñli yaruq pır

Kişi köñlinde saķınçnu ayt bir (HŞ 4322)

"Yine söyledi: Ey bilgili kişi, içindeki düşünce ve duygularımı söyleyiver."

köñli yumşak "Yufka yürekli"

Bilür neçe raķam ursañ bolur pāk

Bu söz birle Şirniñ köñli yumşak (HŞ 1568)

"Ne kadar yazı bilsen hepsini bilir ve pak olur. Bu söz ile Şirin'in gönlü yumuşak oldu."

köñül açıl- "Gönlü açılmak; rahatlamak, ferahlamak"

Melikniñ kaşnı bar bir ħoş mekānda

Köñül açlur kiter kaçdu uş anda (HŞ 735)

"Melîğin güzel bir yerde köşkü var. Oraya gidince insanın içi ferahlar ve kaygısı kaybolur."

köñül al- "Gönlünü almak; kendine âşık etmek"

Ayur kim aldı bu köñlümni şîrîn

Hâa érmez érür hem sözleri çın (HŞ 2479)

"Şöyle söyler: Bu gönlümü Şîrin aldı. Sözleri yanlış değil, doğrudur."

köñül bağla- "Severek bağlanmak, içten sevmek, âşık olmak"

Köñül bağlap vefâsızğa né hâsıl

Eger 'aklıñ bar érse terkini kıl (HŞ 2132)

"Vefâsız gönlü verip ne bekliyorsun. Eğer akılı varsa hemen terk et!"

köñül bér- "Gönlü vermek, âşık olmak"

Cânım 'ışkıñ ferahı taptı ise bildim

Köñül bérdim yéringe 'ışkı aldım (HŞ 269)

"Canım aşından huzur bulunca anladım. Gönlü verdim, onun yerine aşk aldım."

köñülde kéç- "İçinden geçmek, hissetmek"

Kéçer köñlümde séndin bir gümânu

Közünde sézmişimdin bar nişânu (HŞ 655)

"İçimden seninle ilgili bir şüphe geçiyor. Gözünden sezdiğim bir işaret var."

köñülde orna- "Gönlünde yer etmek, içselleştirmek"

Bu yanlığ ornamış köñlünde şevkı

Yok ol şûratdın özge birle zevkı (HŞ 607)

"Bunun gibi gönlünde yer etmiş şevki, o suretten başkasıyla yok hiç zevki."

köñülde orun tut- "Gönlünde yer etmek, birinin gönlüne girmek, kendini sevdirmek"

Sen uş köñlünge tutmadıñ orun bir

Méni sakınmadıñ mundın burun bir (HŞ 3394)

"Sen şu gönlüde yer etmedin bir, bundan önce beni bir kez bile düşünmedin."

köñülde söz koğma- "İçinde söz bırakmamak; bildiği her şeyi anlatmak, söylemek"

Bu yanlığ sordı söz yol bulmuşınça

Köñülde koğmadı söz bilmişinçe (HŞ 716)

köñülge kir- "Gönlüne girmek; sevmek, âşık olmak"

Eger ét köñlinge hak 'ışkı kirse

Kélür ol tilge kitmez ursa sürse (HŞ 263)

"Eğer gönlüne aşkı girerse, onu hak et. Eğer o dile gelirse, daha sonra vursa da sürse de gitmez."

köñülge tüş- "Aklına gelmek, hatırlamak"

Kişi këlmesü tēp köñlinge tüşti

Bakıp nāgah közi Husravka tüşti (HŞ 877)

"O kişi gelmesin diye hatırladı. Aniden bakıp Hüsrevi gördü."

köñülni kes- "Birine karşı ilgisini ve sevgisini azaltmak, sevmemek"

Cefā kıldı tēyü hiç körkülürdin

Köñülni kesse bolmaz tartğu nāzın (HŞ 3698)

"Güzeller cefa etti diye onları sevmemek olmaz, nazlarını çekmek gerekir."

köñülsüz bol- "İsteksiz olmak"

Köñülsüz bolmayın tēp uşbu işdin

Kılığ bir karşı tēdi elde taşdın (HŞ 974)

"Bu işten gönülsüz olmayın diye, dışarıdan karşı çıkın dedi."

köñül yarut- "Gönlünü aydınlatmak; manen içini ferahlatmak"

Hācıl kıldı kafırni mu'cizāti

Köñüllerni yaruttı edgü atı (HŞ 131)

"Onun mucizeleri bütün kâfirleri utandırdı ve onun güzel adı bütün kalpleri ferahlık verdi."

taş köñlü eri- "Taş kalbi erimek; daha ılımlı hale gelmek, yumuşamak"

Kalıp yalguz tēdi köñli tarķsun

Ērip taş köñli bizniñ yārīefsūn (HŞ 3113)

"Bizim yardımımızla taş kalbi eriyip, yalnız kalıp, içi daralsın, dedi. "

köz "Göz": Metinde baş "Baş, kafa" sözcüğüyle birlikte toplam 21 deyimde köz "Göz" sözünü görürüz. İnsan organları içerisinde en önemlilerinden biri olan göz tespit edilen deyimlerde "Nefis; hassasiyet (gözyaşı), duygusallık; uyku; bakmak" gibi kavramların işaretleyicisi olmuştur:

iki közini çeşme tég kıt- "İki gözü çeşme gibi akmak; çok fazla ağlamak"

Kılıp ol çeşme tég iki közini

Közi kanı birle yudı yüzini (HŞ 2456)

"İki gözünden çeşme gibi yaş akıp, gözünün kanı ile yüzünü yıkadı."

közdin salma- "Göz ardı etmemek"

Közündin salmağıl bu şüretde körüp

Snağıl müşkilij bar érse sorup (HŞ 4720)

"Onu bu halde görüp de göz ardı etme! Eğer bir derdi varsa sorup sına!"

közün uyku kit- "Gözünden uyku gitmek, uyuyamamak"

Kişige baksa ol közleri āhū

Koyan yarlıg kiter ol közindin uyku (HŞ 443)

"O gözleri ahu olan kişiye baksa, o uyku gözlerinden geyik gibi kaçır."

közge uyku kirme- "Gözüne uyku girmemek, hiç uyuyamamak"

Men oğ men hār u sergerdān yalguz

Közümge uyku kirmez tūn ve kūdūz (HŞ 2601)

"Ben sersem, şaşkın ve yalnız bir dikenim. Gözüme gece gündüz uyku girmez."

közge uyku tol- "Gözleri uykuyla dolmak; çok uykusu gelmek"

Nedimler közleringe uyku toldı

Kopuzçılar ma sāzın yerge saldı (HŞ 1623)

"Meclisteki arkadaşların uykusu geldi, kopuzcular da sazlarını yer bıraktı."

közini tūl- "Göz yaşlarına engel olmak; ağlamamaya çalışmak"

Anı emgetme iğretme özünni

Şabr kıl yığlama tūğūl közünni (HŞ 2868)

"Onu incitme ve kendini ağlatma. Sabret, ağlama, göz yaşlarına engel ol."

közini yolda tut- "Gözünü yollarda olmak, hasretle beklemek"

Kılıp meşgūl şahlıkka özini

Ulaş yolda tutar érđi közini (HŞ 1984)

"Kendini şahlıkla meşgul edip, daima gözleri hasretle yolda olurdu."

közi tūş- "İstemsizce bakmak"

Kişî kélmesü tép köñlinge tūşti

Bakıp nāgah közi Husravka tūşti (HŞ 877)

"O kişi gelmesin diye hatırlayıp, aniden gözünü istemsizce Hüsreve baktı."

közi yaruğ bol- "Gözleri parlamak; gözlerinin içi gülmek, mutlu olmak"

Közüm yüzün bile bolur yaruğ uş

Sēni körmesemen köñlüm me nāhoş (HŞ 1699)

"Gözlerim, yüzünü görünce parlar, seni görmezsem gönlüm nahoş olur."

köz kiterme- "Gözünü alamamak, bakmadan duramamak"

Şîrindin köz kitermez érđi pervîz

Hem ol gülgündin adrılmaz bu şebdîz (HŞ 1290)

"Perviz, Şirin'den gözlerini alamazdı. Hem Hüsrev'in atı Şebdiz, o gül yanaklı (Şirin'den) ayrılmazdı."

köz kulağ bol- "Göz kulak olmak; gözetmek, takip etmek"

Çün baş bolduñ tapuğçı el ađak ol

Anlar 'aybınğa dâim köz kulağ bol (HŞ 2057)

"Sen baş oldun, hizmetkârlar ise el, ayak oldu; onların hata yapmaması için daima onlara göz kulak ol."

közni aç- (I) "Gözünü açmak; kendine gelmek; mec. Uyanık olmak"

Biliglig kıl kamuğ işde özümni

Kiter gâflet niğâbın aç közümni (HŞ 111)

"Bütün işlerde bilgi sahibi ol. Gaflet örtüsünü kaldır ve uyanık ol."

közni aç- (II) "Uykudan uyanmak"

Bir ança uykuya saldı özini

Yana tüzmedi terk açtı közini (HŞ 1702)

"Bir süre kendisini uykuya verdi. Çok olmadı, çabucak uyandı."

közni kiter- "Gözünü gidermek, bakmamak; mec. İlgilenmemek"

Kayu dîv tab'im öğretti maña kim

Közümni köñlüm alğandın kiterdim (HŞ 921)

"Herhangi bir dev bana tabiatımı öğretti ve ben gözümü gönlümü aldıklarımın uzak tuttum."

közni yarut- "Gözünü aydınlatmak; sevindirmek, mutlu etmek"

Şâh aytur kél eşit bu bir sözümni

Çewür yüzüñ yarut kayra közümni (HŞ 1660)

"Şah şöyle söyledi: Gel, işit bu sözümü. Yüzünü çevir, yeniden gözünü aydınlat, mutlu ol."

köz sal- "Göz ucuyla bakmak; gizlice bakmak"

Aña köz salmuşınça 'ışkı arttı

Velîrâzın alardın saklap örtti (HŞ 572)

"Ona bakınca aşkı arttı, ancak bu niyetini onlardan saklayıp örttü."

köz tik- "Dikkatlice bakmak, süzmek"

Tüketti érse bu kızlar sözini

Kamuğ Şävürka tiktiler közini (HŞ 1548)

"Bu kızların sözü bitince, herkes gözünü Şavur'a dikti."

köz uçı birle (bağ-) "Göz ucuyla bakmak, fark edilmeden bakmaya çalışmak"

Bakıp şîrînge şîrînlîk bile şâh

Köz uçu birle aydı kim çın mâh (HŞ 1589)

"Şah, Şirin'e hoşlanarak bakıp, o ay yüzlü (Şirin), göz ucuyla bakarak doğruyu söyledi."

köz yolda bol- "Gözü yollarda olmak, hasretle beklemek"

Umunç birle kaçan birikse kaçdı

Yana göz yolda bolsa kiter uyku (HŞ 1074)

"Kaygılar, umut ile birlikte birikirse, göz yollarda kalıp uyku kaçır."

köz yolda tut- "Gözü yollarda olmak, hasretle beklemek"

Kişige tégmesün göz yolda tutmak

Ömrni éksitür ol kaçdı yutmak (HŞ 1075)

"Hiç kimsenin gözü yollarda kalmamasın. Çünkü o kaygıyla yaşamak ömrü azaltır."

köz yum- "Hiç bir şeye aldırış etmemek"

Öz işimniş soyn tutğay men andın

Közümni yumğa men edğü yamandı (HŞ 2645)

"Ben, ondan dolayı kendi işimi sonlandıracağım, iyi ve kötüyü umursamayacağım."

kulak "Kulak": Metinde üç örnekte *kulak* "Kulak" sözünün deyim olarak kullanıldığı görülür. Organ olarak temel görevi neyse, anlam olarak da aynı noktayı yani "Duymak, işitmek" kavramını ön plana çıkarmıştır:

kulakı eşikinde közi yolda "Kulağı kapıda, gözü yolda; birini dört gözle, hasretle beklemek"

Téyü buyrup üçekke mündi özi

Eşikinde kulakı yolda közi (HŞ 3216)

"Deyip, buyurup eşeğe bindi, kulağı kapıda, gözü yolda."

kulakka halka kıl- "Kulağa halka kılmak; başa gelen bir olaydan ders almak"

Anıñ pendin kulakka halka kıldı

Kılıp endişe şîrîn işni bildi (HŞ 1346)

"Onun nasihatini kulağına küpe yaptı, Şirin endişelenip, ne olduğunu anladı."

kulak tut- "Dinlemek, kulak vermek"

Hikâyet köp bu şûrat içre aňla

Ayayın uş kulak tut yahşısı tıňla (HŞ 664)

"Bu suretle ilgili hikâyeler çoktur, anla! Kulak ver, anlatayım, iyice dinle!"

mağz "Beyin": Sadece bir yerde tespit edilmiştir. Bu örnekte temel göstergenin "Düşünme(me)" üzerine kurgulandığı söylenebilir:

mağzını kurut- "Sersemlemek, düşünemez olmak"

Üküş söz birle mağzımnı kuruttuñ

Meger bir yolu hikmetni unuttuñ (HŞ 2167)

"Çok sözle beynimi kuruttun, sersemlettin, bir kez de olsa hikmetini unuttun."

meñiz "Beniz, yüz": Sadece iki örnekte görülür. Bu kadar az kullanılmasının sebebini *yüz* "Yüz, sima" sözcüğünün daha yaygın olduğu gerçeğiyle açıklayabiliriz. *meñiz* "Beniz" iki örnekte de insanların üzgün, bitkin görünüşüne işaret etmektedir:

al meñizni sarıg kıl- "Al benzi sarı kılmak; iyi durumdayken kötüleşmek"

Né munça kağgu yérsen bol fāriğ

Öđükde kılma al meñiziñni sarıg (HŞ 1903)

"Neden bu kadar endişeleniyorsun, rahat ol. (Aşk) bataklığında al benzini sarartma."

meñzi sol- "Benzi solmak; gücünü yitirmek, hasta olmak"

Ġarib kim kağguda dermānda bolsa

Né bolğay bu muñda meñzi solsa (HŞ 3848)

"Bu garip kişi endişeli ya da çaresini bulmuş olsa veya benzi sararıp solsa ne olacak!"

til "Dil": Metinde deyim olarak kullanılan organ adlarının üçüncüsü *til* "Dil" kelimesidir. Organ olarak konuşma işlevini yerine getiren *til*, deyim anlamlarında da aynı çerçevede değerlendirilebilir. Her ne kadar deyimlerde soyutlaşan ifadeler kazansa da temel anlamı olan "Konuşma" kavramını korumuştur. Eserde toplam 19 örnekte tespit edilmiştir:

şîrîn til saç- "Tatlı dilli olmak; gönül okşayıcı konuşmak"

Açıp tégme birisi teng-i şekker

Saça başladı ol şîrîn tiller (HŞ 1527)

"(İçlerinden) birisi küçük şeker ağzını açıp, tatlı diller saçmaya başladı."

til aç- "Konuşmaya başlamak"

Til açmış él uluğlarınğa söğmiş

Tilindin ağusın bir yolu tökmüş (HŞ 2053)

"Konuşmaya başlamış ve memleketin ulularına sövmüş, dilindeki bütün zehirleri bir kerede dökmüş."

tilde yürü- "Başkaları tarafından hatırlanmak, adı hep anılmak"

Özüñni körme kim tillerde yürür

Özin körgen özinge zağm urur (HŞ 3431)

"Kendini, adı hep anılacak biri olarak görme! Kendini büyük gören kendini zehirler!"

tilge kél- "Dile gelmek; konuşmak"

Eger ét köñlinge haq 'ışkı kirse

Kélür ol tilge kitmez ursa sürse (HŞ 263)

"Eğer gönlüne aşkı girerse, onu hak et. Eğer o dile gelirse, daha sonra vursa da sürse de gitmez."

tilge keltür- "Dile getirmek, konuşurmak"

Înâyet kim saña uş kıldı yârî

Nê turduñ tilge keltür dilde bar (HŞ 13)

"Sana yardım etmeleri bir lütuftur. Ne duruyorsun, gönlünde ne varsa dile getir, söyle."

tili açığ "Acı dilli; kötü haberler veren, kötü konuşan"

Tilep bir taptılar kurtka kişini

Tili açığ yûzi hafırk tişini (HŞ 2705)

"Arayıp, acı dilli, çirkin yüzlü yaşlı bir kadın buldular."

tili bülbül "Bülbül gibi tatlı dilli"

Saçı müşk ü meñi 'anber êñi nâr

Tili bülbül meñiz hem meñzi gülzâr (HŞ 2998)

"Saçı mis, beni amber, yanağı nar (gibi kızıl), dili bülbül, yüzü gül bahçesi."

tili mevzûn "Ölçülü ve yerinde konuşan (kimse)"

Yana bir hoş Nikisâ atlı çengî

Bar êrdi üni hoş mevzûn tili (HŞ 3812)

"Yine güzel, hoş, sesi güzel, ölçülü Nikisa adlı bir çengi vardı."

tilindin ağusun tök- "İçindeki zehri konuşarak boşaltmak; hakaret etmek"

Til açmış el uluğlarınğa söğmiş

Tilindin ağusun bir yolu tökmiş (HŞ 2053)

"Konuşmaya başlamış ve memleketin ulularına sövmüş. Dilindeki zehri bir kerede dökmüş."

tilin sakla- "Diline hâkim olmak"

Tilin saklap kişige aymas râz

Bakayın tęp tüşüm kimge bolur vâz (HŞ 396)

"Diline hâkim olup sırrını başkasına söylemez, bakayım rüyam kime kısmet olur diye (düşünür)."

tilini tuğ- "Diline sahip olmak"

Ayttı kél bu işdin yuw eliñni

Ayttı sözleme köp tuğ tiliñni (HŞ 2535)

"Şöyle söyledi: Gel, bu işten vazgeç! Çok konuşma, diline hâkim ol!"

tili tatlığ "Tatlı dilli"

Altunboğa érdi ol sapkı atlıg

Özi 'âlim ü halim hem tili tatlıg (HŞ 4682)

"Oradaki kişinin adı Altunboğa idi. Kendisi âlim ve yumuşak huylu hem de tatlı dilliydi."

tili yét- "Konuşmaya başlamak"

Hemân san kim tili aņsızda yétti

Bâğın bir yapurğak aldı kitti (HŞ 3593)

"Sanırsın ki dili o konuşmaya başladı, bahçesinden bir tek yaprak aldı, gitti."

tilni bağla- "Büyülenmiş gibi konuşamamak; dili tutulmak"

Sözi efsün meñiz tég tillerni bağlar

Küler bolsa töker érminde tuzın (HŞ 429)

"Sözü büyülü gibi insanın dilini bağlar, gelecek olsa dudaklarındaki tuzunu döker."

tilni yürüt- "Konuşturmak"

İçimni öz nûruñ birle yarutğıl

Tilimni öz âenâñ birle yürütgil (HŞ 4)

"İçimi kendi nurun ile ıñıt, dilimi senin övgün ile konuştur!"

til oynat- "Konuşmak"

Tapuğçılar bile oynatma köp til

Yâ ték tur yâ siyâset yarğusın kıl (HŞ 1710)

"Hizmetkârlar ile çok konuşma, ya sessiz dur ya da siyasetini yürüt!"

til tépret- "Konuşmak, söylemek"

Kim âmin téyü munda tépretse til

Ol érnin yolını bular birle kıl (HŞ 168)

"Kim amin deyip konuşsa, o kişinin yolunu bunlar ile birlikte yap!"

til tüz- "Ezgili bir şekilde konuşmak; güzelce şiir okumak; dil dökmek"

Tüzüp til bülbüli bu nazm üze sâz

Bu perde içre keltürdüm hoş avâz (HŞ 248)

"Bu şiir ve saz üzerine bülbül gibi dil döküp, bu perde içine hoş bir avaz getirdim."

til uçı birle sözle- "Utana sıkıla konuşmak"

Til uçı birle öz sözle sözüñni

Sözün tég esrük étme sen özünñni (HŞ 3474)

"Utana sıkıla söyle sözünü, sözün gibi sarhoş etme kendini."

tiş "Diş": Sadece bir deyimde kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde de kullanılan *tiş bile-* ifadesi genel olarak "İntikam" duygusunu ön plana çıkarmıştır.

tiş bile- "Birine kötülük yapmak için fırsat kollamak; ısrar etmek"

Bu susuzluğa neçe tiş bilersen

Yüzümdin bu suwum tökmek tilersen (HŞ 1669)

"Bu susuzluk için neden bu kadar inatla ısrar ediyorsun? Benim itibarımı neden yok etmek istiyorsun?"

yürek "Yürek": Metinde dört örnekte tespit edilmiştir. Aslında "Aşk, sevgi" gibi kavramların oluştuğu organ gibi anılan *yürek*, aynı anlam alanı içerisinde yer alan *köñül* sözcüğü dolayısıyla daha az tercih edilmiştir. Ancak, *köñül* ve *yürek* kelimeleri aynı noktada buluşmuşlardır. İkisi de "Aşk" metaforunun parçasıdır:

yürekin kan kıtl- "Yüreğini kanatmak; aşk acısı yaşatmak"

Bu yanlıg menî sergerdân kıldıñ

İy soñsuz soñ yürekim kan kıldıñ (HŞ 1746)

"Bunun gibi beni şaşkın, sersem eyledin. Sonsuza kadar yüreğimi kanattın."

yüreki kan tol- "Yüreği kan dolmak; aşkından çok kederlenmek"

Çiçek tég meñzi bu ödükde soldı

Köyüp bağrı yüreki kan toldı (HŞ 2423)

"Çiçek gibi benzi bu bataklıkta soldu. Ciğeri yanıp yüreği kan doldu."

yürekin köytür- "Yüreğini yakmak; âşık olmak"

Karaqlar köñlini anıñ karağı

Yürekin köytürür nâr tég yanacağı (HŞ 874)

"Onun bakışları gönlünü karartır. Nar gibi yanağı yüreğini yakar."

yürek tépre- "Âşık olmak, sevdalanmak"

Yürekim téprer êrdi keçgen eyyâm

Ziyân kördüm uş anda kâm nâkâm (HŞ 2223)

"Geçen mevsim sevdalanırdım. Şimdi bunun zararlı ve kısmetsiz olduğunu gördüm."

yüz "Yüz, suret, sima": En çok deyim örneği olan beşinci organ *yüz* "Yüz, sima" olarak görülür. Tıpkı "baş" organı gibi insan vücudunun en tepesinde bulunan "yüz", birçok deyim anlamını bu doğrultuda kazanmıştır. Tespit edilen 18 deyimde "Güzellik" kavramının baskın olarak işlendiği görülür:

yüz aç- "Gökyüzünden bulutlar çekilmek, hava açılmak"

Bulutlar hem hevâda yüzün açmış

Zümürüd üzre sansız yünçi saçmış (HŞ 1428)

"Bulutlar havadan çekilmiş, zümrüt üzerine sonsuz inci saçmış."

yüz açık tut- "Güler yüzlü olmak"

Eger yolda yoluksa şāhzāde

Açuk tut yüz kim ol bolsun piyāde (HŞ 729)

"Eğer yolda bir şehzade ile karşılaşırısan, güler yüzlü ol ki memnun olsun."

yüz çevür- "Yüz çevirmek, umursamamak"

Halāş bir özümüzün çevrelüm yüz

Takı tevfiķ birle köñlümüzni tüz (HŞ 89)

"Bize kurtuluş yolunu ver ki (kötülüklerden) yüz çevirelim ve uygun bir şekilde gönlümüzü temizle."

yüz ewür- "Yüz çevirmek, umursamamak"

Şubh kimyāsını taptısa Şirīn

Yüz ewrüp koydı ol Simāb alnın (HŞ 3151)

"Şirin, sabahın kimyasını (özellğini) anlarsa, o Simabdan (cıvadan) vazgeçip bırakır."

yüzi ay "Ay kadar güzel ve parlak yüzlü (kimse)"

Melik her dem bakıp ol yüzi ayka

Yalınıp yalbarur ol kōrkke bayka (HŞ 1571)

"Melik o ay yüzlü (sevgiliye) her an bakıp, o güzeller güzeline yakınıp yalvarır."

yüzi gül "Gül gibi güzel yüzlü (kimse)"

Çıkıp gülgününü kördü ol yüzi gül

İdidin hediye keldi tēp bu düldül (HŞ 1175)

"Çıkıp gül renkli (sevgiliyi) gördü, o gül yüzlü; Allahtan hediye geldi diye bu Düldül."

yüzi kün "Yüzü güneş gibi güzel olan (kimse)"

Kōrer öz ceddini tūşinde ol tün

Kēlip Husravka aytur iy yüzi kün (HŞ 384)

"O gece rüyasında atalarını görür. Ey yüzü güneş (gibi olan kişi), gelip Hüsrev'e (şöyle) söyler."

yüzi kün tēg "Yüzü güneş gibi güzel olan (kimse)"

Ērür şebdiz atı rengi tün tēg

Sewer gāyet anı ol yüzi kün tēg (HŞ 479)

"Şebdizdir atı, rengi gece gibi. O yüzü güneş, gayet çok sever onu."

yüzi kün tēg açıl- "Yüzü güneş gibi açılmak; gülmek"

Külüp ol ay yüzi kün tēg açıldı

Anı şem'inge şāh pervāne boldı (HŞ 1503)

"Gülünce o ay yüzü güneş gibi açıldı. Onun ışığına şah pervane oldu."

yüzün aç- "Çiçek açmak"

Tamām kim sarıĝ gül yüzün açtı

Ķamuĝ nergis körünmez boldı kaçtı (HŞ 814)

"Sarı gül tamamen çiçek açtı. Bütün Nergisler görünmez oldu, kaçtı."

yüzünün kanı kit- "Yüzünün kanı çekilmek; güzelliğini ve tazeliğini kaybetmek"

İçerde ol şarāb-ı arĝuwānī

Çiçek tēĝ yüzünün kitti kanı (HŞ 325)

"O erguvan renkli şarabı içerken yüzünün kanı çiçek gibi soldu."

yüzünü fırs kıl- "Yüzünü ekşitmek; öfke ve hoşnutsuzluk gösteren bir biçime girmek"

Açıĝlanıp kılıp fırs öz yüzünü

Ķaĝıtu aydı bu nēçe sözünü (HŞ 2315)

"Kederlenip, yüzünü ekşitip, öfkelenip bir sürü söz söyledi."

yüzi māh "Ay kadar güzel ve parlak yüzlü (kimse)"

Ķişen sürtgen aĝaĝın ol yüzi māh

Ķılıp şefkat öper érdi kılı ah (HŞ 4469)

"O yüzü ay, ayaĝıyla köstek sürten, şefkat edip, ah kılıp öperdi."

yüzi suwluĝ "İtibarlı (kimse)"

Bar érdi bir büzürg Ümmid atlıĝ

Uluĝ bilge yüzi suwluĝ uyatlıĝ (HŞ 304)

"Ümmid adlı bir ulu kişi vardı. Ulu, bilge, itibarlı ve namuslu (idi)."

yüzün yarut- "Yeryüzüne güneş doğmak"

Toĝup kün kim cihān yüzün yaruttı

Ķaraĝudın bu 'ālemni arıttı (HŞ 356)

"Doĝduĝu ĝün bu cihana ĝüne doğdu. Bu ālemi karanlıktan kurtardı."

yüzi şîrîn "Tatlı yüzlü, güzel yüzlü"

Yüzi şîrîn sözi şîrîn özi hem

Demi cânĝa sebeb 'İsā vü Meryem (HŞ 450)

"Yüzü tatlı, sözü de kendisi gibi şirin. İsa ve Meryem zamanında yaşamak için bir neden."

yüz suwı tök- "İtibarsızlaştırmak, itibarını zedelemek"

Bu susuzluĝa nēçe tiş bilersen

Yüzümdin bu suwum tökmek tilersen (HŞ 1669)

"Bu susuzluk için neden inatla ısrar ediyorsun? Neden itibarımı kaybetmemi istiyorsun?"

yüzi tolun ay "Dolunay kadar güzel ve parlak yüzlü (kimse)"

Ayur kim iy tamām yüzi tolun ay

Néçege tégrü muntég kılğamen vāy (HŞ 2593)

"Söyler: Ey yüzü dolunay gibi (parlak kimse)! Ne zamana kadar böyle feryat edeceğim?"

Sonuç

Hüsrev ü Şîrîn'de organ adlarıyla kurulmuş 144 deyim tespit edilmiştir. 144 deyim 22 ana başlık altında (organ adları) değerlendirilmiştir. Tespit edilen deyimler içerisinde en çok kullanılan organ adı *könül* (33) olmuştur. *Könül* sözcüğünü sırasıyla *baş* (21), *köz* (21), *tîl* (19) ve *yüz* (18) takip etmiştir. Bunun yanında *alın*, *barmak*, *ên*, *êrin*, *kol*, *mağz* ve *tîş* sözcüklerine deyimler içerisinde yalnız bir kez tesadüf edilmiştir.

Tespit edilen 144 deyimın doğal olarak bazı kavramsal alanları işaret ettikleri görülür. Bunu bir tablo olarak gösterecek olursak;

Adak/ayak (5) →	Perişanlık, çaresizlik
Ağız (3) →	Konuş(ma)mak
Alın (1) →	Öfke
Bağır (3) →	Aşk Acısı
Barmak (1) →	Pişmanlık
Baş (21) →	Ölüm, Keder, Kibir
Bél (2) →	Yardım
Boyun (2) →	İtaat
Êl/êlig (8) →	Yardım
Ên (1) →	Güzellik
Êrin (1) →	Pişmanlık
İç (3) →	Aşk Acısı
kol (1) →	Yardım
Könül (33) →	Aşk, sevgi, muhabbet
Köz (21) →	Bakış, Uyku, Ağlama
kulak (3) →	Duyuma, işitme
Mağz (1) →	Düşünme
Meñiz (2) →	Üzüntü, yorgunluk
Tîl (19) →	Konuşma
Tîş (1) →	İntikam
Yürek (4) →	Aşk, sevgi, muhabbet
Yüz (18) →	Güzellik

Tabloda görüldüğü üzere aynı kavramı işaret eden organ adları olduğu gibi, tamamen farklı anlamlara sahip olan ögeler de bulunmaktadır. Örneğin *barmak* "Parmak" ve *êrin* "Dudak" sözcükleri "Pişmanlık" kavramını işaret ederken; *bél* "Bel", *êl/êlig* "El" ve *kol* "El" sözcükleri "Yardım", *bağır* "Ciğer", *iç* "Yürek, gönül", *könül* "Yürek" ve *yürek* "Kalp, gönül" kelimeleri de "Aşk (acısı), sevgi, muhabbet" anlamları etrafında şekillenmiştir.

Organ adlarıyla kurulmuş deyimler içerisinde anlam yönünün genel olarak olumsuz kavramlar üzerinden yürütüldüğü görülür. *Bél*, *êl/êlig*, *ên*, *kol*, *könül*, *kulak*, *yürek* ve *yüz* adları olumlu kavramları işaret ederken; *adak/ayak*, *ağız*, *alın*, *bağır*, *barmak*, *baş*, *boyun*,

êrin, iç, köz, mağz, meñiz, til ve tiş sözcükleri ise genel olarak olumsuz duygu, düşünce ve davranışların tanımında kullanılmıştır.

Sonuç olarak, Harezmi-Altınordu Türkçesi yadigârlarından olan Hüsrev ü Şîrîn üzerine yapılan bu araştırmada edebî metinlerdeki deyim varlığının tespiti noktasında bir adım atılmaya çalışılmıştır. Eserde deyimler ele alınırken üç ana kaynak kullanılmıştır: A. Zajaczkowski (1958, 1961), Necmettin Hacıeminoğlu (2000) ve Ü. Demirci-Ö. Karşlı (2014). Sadece organ adlarıyla kurulan deyimlerin incelendiğinde bile 144 ifadenin görülmesi, deyim konusunun daha ayrıntılı bir şekilde araştırılması gerektiğini ortaya koymuştur. Türkçenin tarihi dönemlerinde yazılan eserlerdeki deyim varlığının gün yüzüne çıkarılması ve tasnif edilmesi hâlâ önemini korumaktadır.

Kaynakça

- Aksan, D. (1998). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: TDK Yayınları.
- Aksan, D. (2000). *En Eski Türkçenin İzlerinde-Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatığı Gerçekler*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- Aksan, D. (2006). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (2007). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- Çetin, E. (2017). Çince'den Uygurcaya Çevrilen Metinlerde 'Ağız', 'Köz' ve 'Yüz' Sözcükleri İle Kurulmuş Deyimler. *International Journal of Language Academy*, Volume 5/7 December, p. 433-440.
- Çetinkaya, B. (2001). *Kutadgu Bilig'deki Deyimlerin Semantik ve Sentaktik İncelemesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Dankoff, R. (1983). *Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig), A Turko-Islamic Mirror for Princes*, The University of Chicago Press, Chicago-London.
- Demirci, Ü.Ö.-Karşlı, S. (2014). *Kutb'un Husrev u Şîrîn'i Dizin*, Kesit Yayınları: İstanbul.
- Gencan, T.N. (1979). *Dilbilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Genç, M. S. (2014). *Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lugati't-Türk Adlı Eserinde Geçen Deyimler ve Bu Deyimlerin Günümüz Türkçesindeki Karşılıkları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şîrîn'i ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatiboğlu V. (1982). *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: DTCF Yayınları.
- Kemal, M. (2003). *Buddhist Türk Çevresi Eserlerinde Metafor*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kemal, M. (2004). Buddhist Türkçe Eserlerdeki Deyimler Üzerine. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, s. 1793-1808. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

- Nadelyaev V.M, Nasilov D.M, Tenişev E.R, Şçerbak A.M. (1969). *Drevnetyurskiy Slovar'*, Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- Önler, Z. (1999). Kutadgu Bilig'de Yer Alan Deyimler. *Türk Dilleri Araştırmaları* 9, ss. 119-187.
- Sertkaya, O. F. (2014). Eski Uygur Türkçesinde Deyimler. *Eski Türkçeden Çağdaş Uygurcaya/Mirsultan Osman'ın Doğumunun 85. Yılına Armağan*, Hzl. Aysima Mirsultan-Mihriban Tursun Aydın-Erhan Aydın, s. 251-269, Konya: Kömen Yayınları.
- Şahin, H. (2009). Kaşgarlı'dan Günümüze Organ Adlarıyla Kurulmuş Deyimler. *Turkish Studies*, 4-3 Spring, ss. 2020-2036.
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*, Ankara: TDK Yayınları.
- Şirin User, H. (2008). Kan Ağla- ve Baş Bağla- Deyimlerinin Bilge Kağan ve Suci Yazıtları Temelinde Açıklaması. *Türkbilig*, 16, s. 137-145.
- Tekin, T. (1957a). Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine I. *Türk Dili*, C. 6. S. 67, s. 372-374.
- Tekin, T. (1957b). Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine II. *Türk Dili*, C. 6. S. 68, s. 423-426.
- Tekin, T. (1995). *Orhon Yazıtları-Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tokyürek, H. (2009). Eski Uygur Türkçesinde "Ölüm" Kavramı İle İlgili İfadeler. *Bilig*, S. 50, s. 169-198.
- Tokyürek, H. (2013). Eski Uygur Türkçesinde "Könül" Sözü. *Bilig*, S. 66, s. 247-272.
- Tüngüç, K. (2016). *Karahanlı Türkçesindeki Deyimler Üzerine Anlam Bilimsel Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Türkçe Sözlük (2005). Ankara: TDK Yayınları.
- Üstüner, A. (1989). *Karahanlıca ve Eski Anadolu Metinlerinde Deyimler, Atasözleri ve Kısa Hikâyeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Vardar, B. (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: ABC Kitabevi.
- Yüceol-Özözen, M. (2001). Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz, *Türk Dili*, S. 600, s. 869-879.
- Zajaczkowski, A. (1958). *Najstarsza Wersja Turecka Husräv u Širîn Qutba, Czesc I Text*, Warszawa: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Zajaczkowski, A. (1961). *Najstarsza Wersja Turecka Husräv u Širîn Qutba, Czesc II Slownik*, Warszawa: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe.